Vilnius Morkūnas, Bronius Dakanis

Pakalnių dvaro sodybos vieta

ISS 2009 m. atliko Pakalnių dvaro sodybos vietos (Utenos r., Leliūnų sen.) teritorijos žvalgomuosius archeologinius tyrimus. Dvarvietė dabar priklauso Alfredui Jacunskui. Įvairiose jos vietose ištirtas bendras 57 m² plotas, tiriant daugiausia 2x2 m dydžio šurfais: šurfas 1 – 6 m² dydžio, 2 – 5 m², 3, 4, 9 ir 10 – 14 m², 11 – 14 m², 5 ir 8 – 2,25 m², 6 – 5,25 m², 7 – 7,5 m² ir 12 – 3 m².

Pakalnių buvusio dvaro sodybos vieta yra į P nuo Pakalnių bažnytkaimio, į P nuo Pagurinio (Pagūrio) bei į Š nuo Pakalnio ežero, į R nuo tarp jų tekančios užpelkėjusios Gulbės kairiojo kranto, dviejose kalvose, apsuptose minėtų ežerų ir juos jungiančių pelkių (1 pav.). XX a. I pusėje dvaro klojimas ir pirtis buvo jau kitoje neaukštoje kalvoje į ŠR, už daubos, o daržinė – dar toliau į R, už pelkės.

Žinomi literatūros ir archyviniai duomenys apie Pakalnių dvarvietę negausūs, o bažnytkaimio urbanistinė ir architektūrinė raida visai netyrinėta. Pakalniai minimi XVII a. Manoma, kad iki XVII a. vidurio Pakalnių dvaras priskirtas LDK kunigaikščio reikmėms, vėliau – atiduotas išvytam iš rusų žemių Lietuvos didikui Kuliešai. 1774 m. Karalius Stanislovas Augustas suteikė privilegiją Smolensko žemių teisėjui Kuliešai Pakalnių dvare (jam priklausė 20 kiemų) rengti 4 metinius prekymečius. 1762 m. dvaro savininkas Antanas Kulieša Pakalniuose pastatė medinę bažnyčią (koplyčią), kuriai sunykus toje vietoje 1906 m. pastatyta nauja, medinė, sudegusi 2000 m. Paskutinė dvaro savininkė Emilija Kuliešienė-Kurminienė tarybiniu laikotarpiu ištremta į Sibirą.

Dvaro sodybos teritorijos apgyvendinimą lėmė gynybai (žinoma, ne nuo valstybinių karinių junginių) ir gyvenimui bei reprezentacijai patogi gamtinė aplinka. Tai dvi besijun-

1 pav. Pakalnių dvaro sodybos vieta iš Š. B. Dakanio nuotr.

Fig. 1. The Pakalniai manor site as seen from the N.

giančios kalvos, iš kurių viena apie 120 m R–V kryptimi ilgio ir 100 m pločio, su gana stačiais šlaitais ir aukštesniu, maždaug 8 m aukščio, PR galu. Kita kalva žemesnė, maždaug 5 m aukščio, plokščiu viršumi, esanti į Š nuo pirmosios. Aukštesnės kalvos P didžioji lėkšta šlaito dalis leidžiasi į jau užpelkėjantį Pakalnių ežerą, o žemesnės V pakraščiu tarp ežerų prateka Gulbė, virstanti pelke. Kadais, matyt, tarp ežerų, palei kalvų R pašlaites tekėjo ir kitas upelis, kurio vietoje susiformavo siaura pelkė. Tarp kalvų greičiausiai veržėsi šaltinis (jo vietoje galėjo būti iškastas šulinys), maitinęs kiek toliau į R buvusį iškastą ir akmenimis išgrįstą dvaro tvenkinį (dabar pelkutė). Į R nuo minėtų kalvų, kitoje (dešiniojoje) Gulbės pakrantėje yra aukštų laukų kyšulys, vadinamas Plytnyčia, taip pat patogus gynybai (tik jo aikštelė beveik visa jau seniai iškasta, galbūt plytų gamybai). Tokia gamtinė aplinka lėmė ankstyvą teritorijos apgyvendinimą – pelkutės tarp minėtų kalvų Š pakrantėje kastame šurfe 3 ir šalia jo rasta titnago nuoskala bei pusė akmeninio trintuvo, o Plytnyčios kalvoje – akmeninio gludinto kaplio (?) ašmenų dalis (2 pav.), daug židinių degusių akmenų bei lipdytinės (?) ir ankstyvos žiestos keramikos.

Sistemingai išdėstant tyrimų vietas dvaro sodybos vietoje (P kalvos aukščiausioje dalyje, jos terasose bei žemesnės dalies P lėkštame šlaite ežero kranto link ir nurodytų dvaro rūmų pamatų vietoje bei netoli jų, arčiau pelkės), jas tiriant bei žvalgant teritoriją, aptiktos 3 radimvietės, išsiskiriančios gamtine aplinka ir archeologiniais radiniais: senojo dvaro ir dvaro sodybos vėlesnių rūmų bei jų aplinkos ir spėjamo piliakalnio, vadinamo Plytnyčia. Senojo dvaro vieta – dvarvietė įrengta minėtos P kalvos aukščiausioje R dalyje. Viršuje yra maždaug 35 m ilgio ir 12 m pločio aikštelė

0 5 cm

2 pav. Titnago nuoskala, akmeninių kaplio ir trintuvo fragmentai. V. Morkūno nuotr.

Fig. 2. A flint flake and fragments of a stone hoe and handstone.

0 5 cm

3 pav. Žiestų puodų, puoštų bangelių ornamentu, šonų ir pakraštėlio šukės. V. Morkūno nuotr.

Fig. 3. Sherds of the sides and rims of thrown pots with wavy decoration.

kiek iškiliu viršumi. Jos status R šlaitas daugiau kaip 5 m aukščio, ŠR – lėkštas, apie 8 m, leidžiasi į žemą miškelį, o P, galinis, 1,5 m aukščio – į netaisyklingo trikampio formos 12 m pločio ir 10 m ilgio, Š–P kryptim žemėjančią P terasą (jos P gale auga didžiulis ąžuolas). Iki 1 m aukščio aikštelės V šlaitas nusileidžia į kitą, Š–P kryptimi pailgą 9 m pločio V terasą. Šios terasos V šlaitas P gale 1 m aukščio, Š – jau beveik sulygintas (tik apie 30 cm aukščio). Toje vietoje tirtuose šurfuose 7 ir 8 sunaikintas ir terasos krašto spėjamos tvoros pamatas. Aikštelės Š šlaitas leidžiasi tik į maždaug 2 m pločio terasą, kuri, matyt, naudota

kaip keliukas į dvarvietę. Jis veda lenktu iškiliu kalvos R šlaitu PR kryptimi brastos–tilto link, dabartinės pelkės susiaurėjimo link. Dvarvietės aikštelė beveik ištisai seniai iškasinėta nuo 2 m skersmens ir dabar 0,2–1 m gylio, iki 3 m skersmens bulviarūsiais, kurių yra per 20. Aikštelės viduryje irgi seniai iškasta trikampio formos 5x6 m dydžio, 50 cm gylio duobė, o P gale, jos centre įrengta geodezinio ženklo vieta – supiltas 3 m skersmens ir 50 cm aukščio apkastas griovių sampilas. ŠR kampe, prie senojo kelio nusileidimo dvarvietės Š terasos link šlaito vietos, žemėje įrengta akmens mūro ledainė. V terasa buvusi arta, arimo žymės matyti jos P galo PR kampe, kur nuartas ir dvarvietės šlaitas. Be to, terasos P gale taip pat iškasti du bulviarūsiai.

Tiriant dvarvietės aikštelę (šurfai 9, 10, 12 ir 13) ir jos terasas (šurfai 6–8 ir 11), intensyvaus kultūrinio sluoksnio neaptikta, tik virš įžemio – kieto rudo molio buvo nuo 25 cm iki 70 cm storio pilkos žemės su rusvu atspalviu ir retais smulkiais pavieniais angliukais sluoksnis. Dalis jo formuojant aikštelę ir V terasą, be abejo, supilta. Ištirtuose šurfuose archeologinių radinių negausu, jie pavieniai. Tai kalvio darbo vinys ar jų dalys, žiesto storasienio puodo, puošto banguotu (?) ornamentu, pakraštėlio šukė, šukės tokio pat puodo, tik šviesios molio masės ir ornamentuoto dviguba banguota linija (3 pav.), butelio ir langų stiklo šukės, pasidengusios labai stora patina, kiti dirbiniai ar jų fragmentai, būdingi XVII a. V terasos V pakraštyje aptiktas didelių lauko akmenų, rištų kalkiniu skiediniu, pamatas. Jis eina palei terasos šlaitą Š–P kryptimi ir, tikėtina, yra nuo tvoros, skyrusios dvarvietę nuo kiek žemesnės kalvos V dalies. Pamatas Š gale išardytas (tai rodo kalkių skiedinio liekanos ant galinio pamato akmens) ir greičiausiai kaip ir iš dvarvietės aikštelėje turėjusio būti statinio akmenys vėliau išlupti ir panaudoti įrengiant čia ledainę. Negausūs dvarvietės radiniai ir neintensyvus kultūrinis sluoksnis parodė, jog dvaras čia dėl vienokių ar kitokių priežasčių egzistavo trumpai.

Dvaro sodybos medinių rūmų, stovėjusių dar XX a. viduryje, vieta yra Š kalvoje, į Š–ŠV nuo senosios dvarvietės, už buvusio tvenkinio. Tik ties dvarvietės kalvos V galu ir rūmų kalvos vidurine dalimi kalvos jungiasi ne tokia gilia (apie 2 m) įduba. Rūmų kalvos viršuje yra stačiakampė 15x20 m V–R kryptimi dydžio pakiluma, kurios kiek aukštesnės (apie 30 cm) V pusės pakraščiuose žymūs pamatų akmenys. Už 5 m V kryptimi nuo pamato krašto rūmų aikštelė iki 1 m aukščio šlaitu leidžiasi į 15 m pločio terasą, suformuotą aplink rūmų aikštelę ir besitęsiančią P kryptimi palei pelkės pakrantę, pro buvusio svirno vietą. Ties rūmų vieta terasa tarsi iš dviejų dalių – aukštutinė beveik lygiu viršumi, o žemutinė ties šlaito link pelkės viduriu nuožulni, vėliau stačiu, apie 50 cm aukščio šlaitu nusileidžianti į pelkę. Čia suformuotas maždaug 4 m pločio nusileidimas į pelkę (buvusį ežerą). Iš aikštelės Š pusės terasa 2 m pločio, o jos šlaitas į ežero pakrantę status, apie 2,5 m aukščio. Tyrimų metu rūmų vietos PV kampe, šurfe 1 aptiktas gerai išlikęs apie 90 cm pločio pamato fragmentas, krautas iš labai didelių (60x85 cm), vidutinių (22x30, 22x38, 26x44 cm) ir mažų akmenų, rištų kalkiniu skiediniu. Virš pamato akmenų yra išlikusių sveikų rudos molio masės plytų. Pamatas P rūmų gale išardytas – čia, ties jo PR kampu (šurfas 2), aptikti tik jo apatiniai dideli bei padriki mažesni akmenys ir plytų fragmentai. Pamatas turėtų būti ankstyvesnis už ant jų pastatyto paskutiniojo rūmų egzistavimo laikotarpio statinį, – tai parodė

aptiktas kultūrinis sluoksnis ir skirtingo laikotarpio radiniai. Rastos kalvio darbo vinys (4 pav.), labai patinuotos langų stiklo šukės ir kitas statybinis inventorius, ankstyvesnė žiesta keramika liudija čia stovėjus ir ankstyvesnį pastatą, kuris, matyt, sudegė. Tirtuose plotuose, po velėnos ir statybinių griuvenų bei molio sluoksniu, 35–45 cm gylyje, virš įžemio – priemolio atidengtas 10–15 cm storio pilko degėsingo molingo smėlio sluoksnis. Vėlyviausiam dvaro rūmų laikotarpiui priskiriamos fabriko gamybos vinys, plokštinių koklių, dengtų violetine ir balta glazūromis, fragmentai, mėlyna, balta ir raudona spalvomis dažyto tinko gabalėliai ir kiti XIX–XX a. dirbiniai ar jų fragmentai. Daugiausia archeologinių radinių aptikta šalia dvaro rūmų vietos, į PR nuo jų, arčiau pelkutės tirtoje vietoje (šurfas 3). Čia aptikta ir dažytų kalkių tinko gabalų, rodančių nugriautų rūmų vietos lyginimą technika. Rūmų teritorijos terasos ŠV kampe seniai iškasta didelė (apie 2,5x2,5 m) 1,5 m gylio duobė. Rūmų pastatą pritaikant mokyklos reikmėms, plotas į P (gėlynas) nuo rūmų buvo išlygintas buldozeriu įrengiamai sporto aikštelei. Tuomet užverstas ir į V nuo pelkutės buvęs dvaro šulinys – šiuo metu, matyt, čia, šalia klevo yra susiformavusi įduba.

Vadovaujantis vietos gyventojų parodymais ir teritorijos žvalgymu, nustatyta, jog paskutiniu dvaro sodybos egzistavimo laikotarpiu ji užėmė didelę teritoriją, kurios įvairiose vietose, priklausomai nuo reljefo, buvo išsidėstę statiniai bei suformuoti keliai ir privažiavimai. Be jau minėtos senosios dvarvietės ir dvaro sodybos rūmų vietos, XIX–XX a. I pusėje Š–P kryptimi dar stovėjo dviejų galų (vienas iš jų mūrinis) kumetynas su didele krosnim (dvaro rūmų kalvos žemesnėje, PR dalyje, pakilumoje), R–V kryptimi – svirnas (tarp dvarvietės ir rūmų kalvų, pelkutės R pakrantėje (čia, jo vietos V gale suformuotoje terasoje, išlikusios pamatų žymės), P–Š kryp-

4 pav. Geležiniai dvarvietės dirbiniai. V. Morkūno nuotr. 0 5 cm

Fig. 4. Iron artefacts from the manor site.

timi – tvartas (į R nuo svirno, tarp pelkutės ir dvarvietės kalvos papėdės), kalvė (kiek aukštesniame dvarvietės kalvos V gale), klojimas (į R nuo rūmų ir kumetyno kalvos, už pelkėtos pievos – ežero įlankėlės, Š–P kryptimi pailgoje, apie 2,5 m aukščio ir 150 m ilgio bei 80 m pločio kalvelėje) ir pirtis (tos kalvelės Š gale, Pagurinio ežero pakrantėje; čia išlikę jos Š R–V kryptimi einantis apie 5 m ilgio ir R 7 m ilgio didelių akmenų pamatai) ir ledainė (senosios dvarvietės aikštelės ŠR kampe). Toje vietoje iš didelių akmenų sumūrytas 4x4 m dydžio rūsys su dabar daugiau nei 2 m gylyje dugne sugriuvusiais akmenimis, ir, matyt, buvęs su perdanga, nes jo sienų viršuje, vidinėje pusėje suformuota 20 cm pločio ir iki 40 cm aukščio įduba lubų perdangai (vėlyviausiu jo panaudojimo metu ant per viršų sukrautų ledų tiesiog buvo pilamos pjuvenos ir šiaudai). Dvaro sodybai priklausė ir daržinė, pastatyta kur kas atokiau nuo sodybos, į R nuo jos, laukuose už pelkės. Palei dvaro sodybos vidurinės dalies V pakraštį, 50 cm žemiau pelkės link yra 12–13 m plokščia pailga stačiakampė terasa, kuria pro svirną (čia ji tik 2 m pločio) turėjo vesti kelias dvaro sodybos rūmų link. Kitas dvaro sodybos kiemo kelias ėjęs nuo svirno P šono (jo pagrindinis šonas buvęs atgręžtas į Š, link rūmų P, fasadinės pusės), pro tvarto P galą ir dvarvietės kalvos Š papėde PR kryptim, brastos ar tiltelio link. Čia jis susijungė su palei dvarvietės kalvos P papėde ir Pakalnių ežero Š pakrante ėjusiu kitu svarbiu (tokiu pat kaip ir esančiu į Š nuo Pagurinio ežero) keliu. II Pasaulinio karo metais dvarvietės P gale, šalia kelio augantį didelį ąžuolą rusai norėję nukirsti ir juo užversti šį kelią, taip sulaikydami vokiečių kariuomenės artėjimą (kirtimo žymės išlikę – toje vietoje kamiene susiformavusi drevė). Pakalnių ežere, į P nuo dvarvietės kalvos V galo ir kalvės vietos, ties žemesne pieva buvęs atabradas. Kitas atabradas buvo Pagurinio ežero pakrantėje, šalia stovėjusios pirties.

Pakalnių dvaro sodybos vieta unikali reljefu, sodybos statinių išsidėstymu atsižvelgiant į jį, bei kitimu istorijos bėgyje.

Į V nuo dvaro sodybos, už Gulbės užpelkėjusio upelio, aukštesnės kalvos R kyšulyje pakrantės link žvalgant aptiktas spėjamas antrasis Pakalnių piliakalnis. Jo šlaitai maždaug 7–8 m aukščio, aikštelė R–V kryptimi apie 22 m ilgio ir 25 m pločio V gale. Čia yra 3–3,5 m pločio ir iki 30 cm aukščio pakilimas su atsidengusiais pavieniais akmenimis – galbūt pylimas (jei tai būtų kasant gruntą čia supiltos paviršinės žemės, jos būtų trukdžiusios išvežti iškastą gruntą artimiausių laukų link, nebent iškastas gruntas buvo nuleidžiamas šlaitu link pelkės). Beveik per visą spėjamo piliakalnio aikštelę iškasta didžiulė duobė. Gruntas, matyt, kastas plytų gamybai, nes kalva vadinama Plytnyčia. Gretimame lauke, kalvoje, prieš spėjamą piliakalnį yra pakiluma, primenanti kitą pylimą. Kalnelyje „vaidindavos – karalaitė naktį dešras mėto iš miškelio“. Dėl to vietiniai saką: Ko sėdi, gal dešrų lauki?

Spėjamame piliakalnyje aptikti radiniai apytiksliai datuojami I tūkst. – II tūkst. I puse.

Nustatytą Pakalnių senojo dvaro sodybos vietą kaip archeologinę reikia įrašyti į NKVR, o radimvietėje – spėjamame Pakalnių antrajame piliakalnyje atlikti žvalgomuosius tyrimus.

Pakalniai manor site

In 2009, the ISS conducted a field evaluation on the grounds of the Pakalniai manor site (East Lithuania, Utena District) (Fig. 1). A

total of 57 m^2 were excavated at various locations, mostly in 2 x 2 m test pits. The Pakalniai manor site has been known since the 17th century. It was built on two hills to the S of Pakalniai village and lake Pagurinis (Pagūrys), to the N of lake Pakalnis, and to the E of the left bank of the swampy river Gulbė flowing between these two lakes. The current buildings were erected in the mid-20th century. In surveying the suspected hillfort site: Plytnyčia Hill, part of a polished stone hoe (?) blade, many stones burnt in cooking pits, and hand built (?) and early thrown ceramics (Fig. 2) were discovered. A 25–70 cm thick clayey cultural layer with the remains of foundations, hand-forged nails (Fig. 4), thrown ceramics (Fig. 3), and window glass shards was discovered at the manor site.

1 pav. Šurfas 3 su pastato pamatu ties jo durų anga ir tako plytų grindiniu virš jo. B. Dakanio nuotr.

Fig. 1. Test pit 3 with a building foundation at a door opening and, above it in the photo, the brick paving from a footpath.

0 5 cm

2 pav. Žiesto puodo, puošto bangelių ir linijų ornamentu, šukės iš šurfo 3. V. Morkūno nuotr.

Fig. 2. Sherds, found in test pit 3, of a thrown pot decorated with wavy and linear ornaments.

Vilnius Morkūnas, Bronius Dakanis

Plungės dvaro laikrodinė

Vadovaudamasi UAB „Klaipėdos projektas“ 2009 m. parengtu pastato – laikrodinės teritorijos tvarkymo planu, ISS atliko Plungės dvaro sodybos laikrodinės pastato aplinkos žvalgomuosius archeologinius tyrimus. Tyrimų tikslas – nustatyti projektuojamo bibliotekos pastato R dalies P galo buvusį užstatymą dėl būsimos galinės sienos susiejimo su čia galbūt išlikusiais toje vietoje buvusios oranžerijos pamatais. Tuo pačiu tikėtasi išsiaiškinti ir šios vietos apgyvendinimo laikotarpį, nes Plungės dvaras nurodomas jau XVII a. 2007 m. tiriant dvaro sodybos centrą, aptikta tik XIX a. pabaigos – XX a. pradžios radinių.

Aplinkos tyrimai tarp laikrodinės, prie jos išlikusios neaiškios paskirties apie 2,5 m aukščio ir 80 cm pločio akmenų mūro sienos išlikusių Š ir R atkarpų bei tako, vedančio nuo traukinių stoties tilteliu per Babrungą į dvaro sodybos centrą pro laikrodinę, vykdyti 6 vietose. Iš laikrodinės R pusės, tarp jos ir R kryp-